

ضدیت رئیس‌جمهوری ترکیه با جامعه مدنی از منظر رهیافت تحلیل گفتمان / اردوغان و «دیگری»

اظهارات اخیر «رجب طیب اردوغان»، رئیس‌جمهوری ترکیه، علیه آکادمیسین‌ها و شخصیت‌های دانشگاهی، اوج ضدیت او با حاملان تفکر مدرن در ترکیه را آشکار کرد. با این حال، برای درک چرایی رویکرد تهاجمی رئیس‌جمهوری ترکیه نسبت به دانشگاهیان باید به تحلیل نسبت او با دیگر گروه‌های اجتماعی و فعالان جامعه مدنی پرداخت؛ در این میان رهیافت تحلیل گفتمان می‌تواند ابزار خوبی را در اختیار قرار دهد.

نوژن اعتضادالسلطنه در روزنامه شرق نوشت: رهیافت تحلیل گفتمان با نقش معنادار رفتارها و ایده‌های اجتماعی در زندگی سیاسی سروکار دارد. این رهیافت به تحلیل شیوه‌های می‌پردازد که در سیستم‌های معانی یا گفتمان‌ها، فهم مردم از نقش خود در جامعه را شکل می‌دهند و بر فعالیت‌های سیاسی آنان تأثیر می‌گذارند. تحلیلگر گفتمان در موضوعات پژوهشی، اولویت را به مفاهیم سیاسی مانند ضدیت و عاملیت و سلطه می‌دهد. در این رهیافت مفهوم ضدیت نقش محوری دارد؛ چراکه به ایجاد رابطه‌ای خصمانه اشاره می‌کند که منجر به تولید دشمن یا دیگری می‌شود و از طریق آن مرزهای سیاسی مشخص می‌شوند و صورت‌بندی‌های گفتمانی هویت می‌یابند. استفاده از این رهیافت با تمرکز بر سخنرانی‌ها و اظهارات اردوغان و کلیدواژه‌های به‌کار برده شده از سوی او می‌تواند بیشتر تفکر مسلط بر ذهن این سیاست‌مدار مسلمان محافظه‌کار و روح محافظه‌کاری نولیبرال حزب «عدالت و توسعه» را عیان کند. استفاده از این رهیافت تحلیل گفتمان از آن رو مؤثر است که اردوغان به‌عنوان فردی اقتدارگرا خط مرزهای ایدئولوژیک شدیدی را با «دیگری» ترسیم کرده است؛ دیگری‌ای که گستره آن وسیع است، از فمینیست‌ها و فعالان محیط‌زیست گرفته تا دانشگاهیان و روشنفکران. در این میان می‌توان با دسته‌بندی گروه‌های مختلف اجتماعی و موضع اردوغان در قبال آنان، به رویکرد او پی برد:

معترضان علیه دولت به‌مثابه آنتیست و تروریست

اردوغان در فوریه سال ۲۰۱۴ میلادی در یک سخنرانی به مخالفان و معترضان به اقدامات دولتش حمله کلامی کرد و آنان را «آنتیست»، «چپ‌گرا» و «تروریست» خواند. این اظهارات در قبال معترضانی بود که در اعتراض به پرونده فساد مالی و نقش‌داشتن وزرای دولت او و پسر اردوغان «مبلال» به خیابان‌ها آمده بودند. اردوغان درباره معترضان گفته بود: «آنان عده‌ای بی‌خدا و تروریست هستند؛ اما حزب «جمهوری‌خواه خلق» (حزب اصلی اپوزیسیون) آنان را «فرزندان ما» می‌خواند. اردوغان در جولای سال ۲۰۱۵ میلادی گفت که تنها دغدغه او، اسلام است و علیه آنچه «مدافعان تروریسم و بی‌خدایان» در ترکیه خواند مقابله خواهد کرد. او گفت: «تنها دغدغه ما اسلام است، اسلام، اسلام و اسلام. برای ما غیرممکن است که در سایه قرار گرفتن اسلام را بپذیریم». او مدعی شد که برخی به دلیل تفاوت‌های فرقه‌ای به سازمان‌های تروریستی و بی‌خدا می‌پیوندند. البته سخنان او فاقد حمایت اجتماعی نبوده است. نتایج ارزیابی سال ۲۰۱۱ دانشگاه «باهچه شهیر» نشان داد که ۶۴ درصد مردم ترکیه نمی‌خواستند همسایه‌ای بی‌خدا داشته باشند و ۷۲ درصد نمی‌خواستند همسایه‌ای داشته باشند که مشروب می‌نوشد و ۶۷ درصد دیگر بی‌رغبت به همسایگی با زوج‌هایی بودند که با یکدیگر ازدواج رسمی نکرده‌اند. «مصطفی آکیول»، روزنامه‌نگار معروف ترک و نزدیک به جریان «گولن» می‌گوید که نهایت دگربردگی و پردشدگی در ترکیه، بی‌خدا بودن است. این درحالی است که بی‌خدایان در ترکیه دارای انجمن رسمی و قانونی هستند؛ اما به‌طور مداوم مورد تهدیدات تلفنی قرار می‌گیرند.

برچسب عامل خارجی و زرتشتی

در ژوئن ۲۰۱۵ میلادی هم‌زمان با آغاز کارزار انتخاباتی، ضمن تحریک احساسات مذهبی رأی‌دهندگان محافظه‌کار به حزب عدالت و توسعه، با زدن برچسب بر مخالفان، آنان را «همجنس‌گرا، زرتشتی، نامسلمان و خائن مورد حمایت خارجی» خواند. گفتمان سیاسی اردوغان نشان داده که او «ترک‌بودن» و «مسلمان سنی» بودن را ارزش می‌داند. اردوغان در تظاهراتی در شهر «قارص» در شمال شرقی ترکیه، اعضای حزب دموکراتیک‌خلق‌ها را وابسته به حزب کارگران کردستان (پ‌ک‌ک) دانست و گفت: «ما اسنادی داریم که نشان می‌دهند آنان زرتشتی‌گری را در کوه‌ها آموزش می‌دهند». او گفت: «این افراد هیچ ارتباطی با اسلام ندارند. برادران مسلمان گرد من، پشت سر آنان نخواهند بود».

مبارزه با «سرمایه‌داران یهودی»

درصد اندکی از جامعه ترکیه را یهودیان تشکیل می‌دهند؛ با این حال، آنان پس از یهودیان ساکن سرزمین‌های اشغالی، یکی از پرجمعیت‌ترین و پرنفوذترین جوامع یهودی در خاورمیانه محسوب می‌شوند؛ با این وجود، اردوغان در اظهارات خود نشان داده که با یهودیان همدلی ندارد؛ برای مثال، در ژوئن سال ۲۰۱۵ میلادی، او گفته بود که بیت‌المقدس باید از وجود یهودیان آزاد شود. او در یک سخنرانی در استانبول در جریان کارزاری انتخاباتی به مناسبت پانصد و شصت و دومین سال فتح «قسطنطنیه» توسط ترک‌ها و غلبه آنان بر مسیحیان اروپایی گفته بود: «اقدام «صلاح‌الدین ایوبی» حرکتی بود به سوی دوباره‌برافراشتن پرچم اسلام بر فراز بیت‌المقدس. پس از آن فتوحات «سلطان محمد دوم» را داشتیم. این فتوحات بدان معنا هستند که ترکیه مجبور است روی پای خود بایستد». علاوه بر اردوغان، «احمد داووداوغلو»، نخست‌وزیر او، نیز با نگاه تاریخی خود نام صلاح‌الدین ایوبی را برای فرودگاهی تازه‌تأسیس در جنوب ترکیه برگزیده بود و آن را نماد وحدت کردها، اعراب و ترک‌ها دانسته بود. اردوغان همچنین در سال ۲۰۱۵ میلادی در آستانه برگزاری انتخابات پارلمانی در ترکیه ضمن انتقاد از عملکرد رسانه‌های خارجی،

روزنامه «نیویورک تایمز» را نماینده «سرمایه‌داری یهودی» قلمداد کرد.

به رسمیت نشناختن علویان و عبادتگاه‌های «وحشت‌انگیز»

علوی‌ها حدود ۲۳ تا ۲۵ درصد جمعیت ترکیه را تشکیل می‌دهند و به‌طور سنتی از حزب جمهوری‌خواه خلق که جریان اصلی اپوزیسیون و حامی ارزش‌های سکولار است، حمایت کرده‌اند. این موضوع یکی از عوامل اصلی عدم علاقه اردوغان و حزیش که مدافع اسلام سنی هستند، به علویان بوده است. تشدید مداخله ترکیه در بحران داخلی سوریه و دشمنی با خاندان علوی «بشار اسد»، رئیس‌جمهوری سوریه، نیز بر این موضوع دامن‌زده است. او در آوریل سال ۲۰۱۴ میلادی در حضور «یواخیم گائوک»، رئیس‌جمهوری آلمان، مدعی شد که «علوی‌های بی‌خدا» در آلمان شایعات و منفی‌بافی‌هایی را درباره ترکیه ترویج می‌کنند.

در همان زمان حزب دموکراتیک‌خلق‌ها ضمن محکوم‌کردن اظهارات اردوغان اعلام کرد که او علویان را در زمره دیگری قرار داده و از او خواست تا از نادیده‌گرفتن میلیون‌ها شهروند علوی ترکیه خودداری کرده و آنان را به رسمیت بشناسد. اردوغان همچنین مخالف جدی به رسمیت‌شناختن عبادتگاه علویان بوده است؛ تا جایی که در یکی از سخنرانی‌های خود سماوی (عبادتگاه علویان) را جایی «وحشت‌انگیز» خوانده بود. «امرالله ایچلر»، معاون وقت اردوغان نیز گفته بود که دولت ترکیه نمی‌تواند عبادتگاه‌های علویان را به رسمیت بشناسد؛ چراکه اگر آنان مسلمان هستند، باید در مسجد عبادت کنند و دولت نیز آنها را در چارچوب دین اسلام و مسلمانی به رسمیت بشناسد.

مادری و بچه‌داری تنها نقش زنان در جامعه

اظهارات اردوغان و مقام‌های دولت او درباره زنان همواره جنجال‌آفرین بوده است. از اظهارات «بولنت آربینچ»، معاونش که گفته بود خندیدن زنان در ملأعام اقدامی ناپسند است و در پاسخش هزاران نفر در توییت‌ها هشتگ «خنده؛ مقاومت» را ایجاد کردند تا شخص او در نوامبر سال ۲۰۱۵ میلادی در نشستی در استانبول گفته بود: زن و مرد از نظر بیولوژیکی با یکدیگر اختلاف دارند و این تفاوت بدان معناست که آنان نمی‌توانند کارهای مشابهی را انجام دهند. اردوغان در آن جلسه گفته بود که اسلام نقش زنان در جامعه را تعریف کرده است: مادری. او خطاب به زنان ترک حاضر در آن جلسه از جمله دخترش، سمیه، گفته بود: «برخی از مردم می‌توانند این موضوع را درک کنند و برخی دیگر نمی‌توانند. شما نمی‌توانید این موضوع را برای فمینیست‌ها توضیح دهید؛ چراکه آنان مفهوم مادری را نمی‌پذیرند. اردوغان گفته بود که برابری زن و مرد بی‌معنی است؛ چراکه خلاف طبیعت بشر است. این نگاهی است که تمام محافظه‌کاران دارند و با نگاه ذات‌گرایانه به انسان می‌نگرند. او برابر قراردادن زن و مرد و تصور انجام کارهای مشابه از سوی آنان را مشابه با اقدامات رژیم‌های کمونیستی قلمداد کرده و این کار را تقبیح کرده بود. او پیش‌تر نیز گفته بود که هر زن در ترکیه باید سه بچه داشته باشد و طرح محدودیت حقوق قانونی مرتبط با سقط جنین را به وزارت بهداشت ترکیه ابلاغ کرده بود. او در واکنش به انتقادات فعالان زن به اظهاراتش گفته بود که چرا مخاطبانش به اظهارات زن‌ستیزانه در نیایش یهودیان بر این مبنا که هر صبح خدا را برای آنکه مرد شدند و زن نیستند ستایش می‌کنند، انتقادی ندارند. اردوغان برای تحریک غیرت مردان محافظه‌کار پیش‌تر از گولن، رهبر جنبش «هزمت»، دوست دیروز و رقیب امروزش، انتقاد کرده بود که چرا او از دانش‌آموزان دختر پس از کودتای فوریه سال ۱۹۹۷ میلادی توسط نظامیان لائیک خواسته بود تا برای دسترسی به شرایط آموزش و ادامه تحصیل روسری‌های خود را از سر بردارند. اردوغان با حمله به گولن گفته بود: «او (گولن) چرا گفته بود که روسری سرتان نکنید؟ حتماً به‌خاطر اینکه او خود بچه‌ای ندارد» که اشاره‌اش به مجردبودن و فرزندداشتن گولن بود.

اردوغان با تمرکز بر زندگی خانوادگی و ارائه تعریف سنتی از این موضوع در جریان کارزار انتخاباتی خود در سال ۲۰۱۴ میلادی نیز استفاده کرده بود؛ زمانی که گفته بود وزارت خانواده و سیاست‌های اجتماعی باید به وزارت تنظیم و نجات نهاد خانواده از دست فساد و تضعیف نهاد خانواده توسط نخبگان جمهوری در دولت‌های قبلی تغییر عنوان و محتوا پیدا کند. او همچنین در آگوست همان سال گفته بود که حساسیت‌های پیش از ازدواج و آموزش‌های جنسی امری کلیدی هستند که باید از دوران راهنمایی و متوسطه آموزش داده شوند؛ نه آنکه در سال‌های دانشگاه یا از طریق «خیابان‌گردی» فراگرفته شوند و روند آموزشی باید از نو تنظیم شود.

حمله به فعالان محیط‌زیست «عمیقاً نادان»

گروه‌ها و فعالان محیط‌زیست از زمان به‌قدرت‌رسیدن حزب «عدالت و توسعه» از سیاست‌های آن حزب از جمله پروژه‌های عمرانی مانند ساخت فرودگاه‌های تازه، ساخت پل بر ساحل «بوسفوروس»، ساخت مجتمع نخست‌وزیری در جنگل‌ها و مزارع موسوم به آتاتورک و احداث نیروگاه‌های برقابی انتقاد کرده‌اند؛ چراکه باور دارند دولت «توسعه‌گرا» حزب عدالت و توسعه به پیامدهای زیست‌محیطی و آثار منفی اجرای پروژه‌های عمرانی روی میراث فرهنگی و طبیعی توجهی ندارد.

از همین روست که اردوغان در ژانویه سال جاری میلادی با حمله به فعالان زیست‌محیطی از سازمان بین‌المللی زیست‌محیطی طرفداران صلح سبز (Greenpeace) یاد کرد؛ اما او این واژه را با استفاده از واژه‌های ترکی و با غلظت خاصی ادا کرد که در ترکی استانبولی به معنای کثیف و خاکستری بود. او در آن سخنرانی ضمن حمله به دانشگاهیان مدافع محیط‌زیست گفته بود: «آنانی که خود را دانشگاهی می‌نامند» مخالف پروژه نیروگاه برقابی هستند. او گفته بود مطمئن باشید ما بیش از شما که نامتان سبز است به سبزی علاقه داریم.

ستیز اردوغان با «به‌اصطلاح روشنفکران و دانشگاهیان»

رئیس‌جمهوری ترکیه اکنون درحالی به انتشار بیانیه ۱۱۲۸ نفر از دانشگاهیان خواستار آتش‌بس و توقف شرایط امنیتی ایجادشده

از سوی دولت آن کشور در نبرد با پکک در جنوب شرقی ترکیه می‌تازد که از مدت‌ها پیش اقدام عملی علیه اساتید دانشگاهی را آغاز کرده بود. اگر در انتخابات سال ۲۰۰۲ میلادی روشنفکران لیبرال و دموکرات به دلیل حمایت حزب عدالت و توسعه از هموارکردن مسیر عضویت ترکیه در اتحادیه اروپا و آزادسازی اقتصادی پشتیبانی کردند، این موضوع در قبال روشنفکران ملی‌گرا و چپ‌گرا صدق نمی‌کرد. پرونده «ارگنه کون» نقطه آغاز رویارویی اردوغان با اساتید دانشگاهی بود؛ پرونده‌ای که در آن ۲۷۵ نفر از دانشگاهیان، روشنفکران و روزنامه‌نگاران متهم به همدستی با نظامیان و امنیتی‌های سابق بازمانده از دولت‌های سکولار قبلی برای سرنگون کردن دولت اسلام‌گرای عدالت و توسعه شده بودند؛ پرونده‌ای که چندین سال به طول انجامید و در نهایت در سال ۲۰۰۸ میلادی بیش از ۳۰۰ نفر از روشنفکران ترکیه با انتشار بیانیه‌ای خواستار رسیدگی به روند تحقیق از بازداشت‌شدگان شدند. منتقدان دولت عدالت و توسعه، پرونده ارگنه کون را سرآغازی برای سرکوب دانشگاهیان و روشنفکران منتقد دانسته‌اند؛ کسانی که اردوغان همواره با تحقیر از آنان تحت عنوان «این به اصطلاح روشنفکران» در سخنرانی‌هایش یاد کرده و آنان را «ستون پنجم» قدرت‌های خارجی دانسته است.

نتیجه‌گیری

ترکیه همواره صحنه منازعه سه گفتمان غرب‌گرا، ملی‌گرا و اسلام‌گرا بوده است که به نظر می‌رسد امروز سومی بر دو گفتمان دیگر در عرصه سیاسی غلبه یافته و در تلاش برای تسلط در عرصه اجتماعی است. تأکید اردوغان و داووداوغلو، تئوریسین سیاست خارجی‌اش، بر موضوع «تمدن» نشان‌دهنده تأکید محوری او بر لزوم جایگزینی برداشت اسلام‌گرایانه و محافظه‌کارانه از فرهنگ و تمدن، به جای برداشت پیشین کمالیستی است. اگر در سخنرانی‌های او در عرصه سیاست خارجی واژگانی مانند «شهرهای برادر» و «تمدن مشترک» دمشق، بیروت، دیاربکر، مکه و مدینه و قاهره نمادهایی از تلاش او و جریان‌ش برای ایجاد یک گفتمان «امت‌گرایانه سنی» در منطقه هستند، در عرصه سیاست داخلی او تلاش می‌کند تا با گسترش دامنه «دیگری» گروه‌های مختلف از دانشجویان سوسیالیست تا فمینیست‌ها و علوی‌ها را در زمره آن قرار دهد و از طریق تشدید شکاف‌های اجتماعی و طبقاتی از موقعیت ایجادشده برای تثبیت و تداوم قدرت خود استفاده کند.